

hónap múltán szabadul és szikrázó haraggal írja Jankovics Miklósnak: „Ő szentsége úgy bánt velem, valamint a barbarusok bántak Szent Péterrel, kinek kulcsait olly érdemesen viseli, hogy az ártatlant is bé tudja zárni”. Elégtételt, elsősorban pénzt követel a pápától, a francia király közbenjárását kérve, de maga sem bizakodik nagyon a sikerben. Mint írja: „kevés reménységem van, hogy a Pápa erszényét kiüritse. Corvus corvo oculum non eruit...”⁸.

Ezután Franciaországba költözik vissza, ahol megjelenteti a kaukázusi útról írt testes kötetét, melynek címe: „Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Asie-Mineure”, alcíme pedig „pour servir à l’histoire de Hongrie”. És bárhol útjuk fel a könyvet, minden sor beszédesen igazolja: a szerző célja valóban az volt, hogy Magyarországnak elismerést, rokonszenvet és barátokat szerezzen.

További napjainak mozaikdarabjait is pártfogójához, Jankovics Miklóshoz írt gyakori leveleiből tudjuk összerakni. Megrendítő, gyakran irodalmi szépségű levelek ezek: a hazavágyódó, megtört öreg magyar szemérmes kérdezősködései és vallomásai: „Örülök, hogy a tudomány s a szép mesterség hazánkban előmenetelt kap, de a világ arrul semmit sem tud. Vannak új találmányok a tudós világ közlésére? Jöttek a fényre valami nevezetes munkák és miben állanak?”⁹

Utolsó levelét maradék erejével néhány nappal halála előtt teszi postára egyetlen jötevéje, Jankovics Miklós címére. A megtört vándor érzi már az elmúlást, s csak abban bízik, hogy „csontjait a hazában teheti le”. De ezt már nem adta meg neki a sors. 1841-ben halt meg; csontjai a marseille-i temetőben porlanak.

Somogyi Éva

ADALÉK ZRÍNYI ÉS AZ 1653—59. ÉVI HORVÁTORSZÁGI PARASZTFELKELÉS TÖRTÉNETÉHEZ¹

Az 1653—59. évi horvátországi parasztfelkelés egyik igen jellemző forrását adjuk közre az alábbiakban. A „Relatio”-t a parasztmozgalom első évének eseményeiről Erdődy egy bizalmas embere írhatta, ura igazát bizonyítandó, nemcsak a felkelő paraszttal, hanem Zrinyivel és a zágrábi káptalannal szemben is.

A forrás érdekessége elsősorban éppen abban áll, hogy rávilágít arra az ellentétre, mely egyfelől Erdődynek, másrészt Zrinyinek (s bizonyos mértékig a zágrábi káptalannak) a parasztfelkeléssel kapcsolatos álláspontja közt megmutatkozik. Nemcsak és nem is elsősorban arra gondolunk, hogy Zrinyit az Erdődyek a parasztok cinkosának igyekeznek beállítani, a felkelők iránt — nagyon is érthető okokból — tanúsított megértő magatartása miatt. A leglényegesebb a forrás azon kitétele, hogy Zrinyi „elefántot csinál a légyből”, utalva arra, hogy a bán milyen veszedelmeket vél következni a felkelés fegyveres elfojtásából. Ennek a nagyon is valós veszedelemnek a megítélése az a lényeges elem, amely elválasztja és szembeállítja Zrinyit az Erdődyekkel. Ez az „elefánt” — a török támadásának megkönnyítése azáltal, hogy a határ közvetlen közelében belső harcok alakulnak ki — melynek fenyegető erejét az Erdődyek nem hajlandók tudomásul venni.

Erdődy Imre Vram feltamadot Szávamelléký Jobbagival való dolgának igaz Relatioia.²

Tagadhatlan dologh, hogy némely szokassokon kívül való állapotokra ereöltetvén haborgatta ugyan ezeket az jobbagyt Erdődy Imre vram, mind az által, az mint országnak be adot supplicatioiokbul ki teczik, sokat hamissanis fogtak rea. De bár igazak volnának azokis, nem volt méltó azért feől tamodniok, s annival inkább fegivert fogniok vrok ellen, és az maga saiat varátis reá szallaniok, holot más vtonis pretendált iniuriaioknak (chak az teób Erdődy vrakhoz recurraluanis) könnien eleit vehették volna. Az mint hogy interpolvan mindgiárt akkor magát varasdi general vram kezettek, nem chak arrul assecuralta eőkter az vrok, hogy soha ennek utanna semmi szokatlan dologgal nem fognak terheltetni,

⁸ Besse — Jankovich Miklóshoz. OSZK-kézirattár levelestára.

¹ A felkelés történetére s az itt közölt forrásban szereplő kérdések elemzésére ld. SOMOGYI ÉVA: A határ-örvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. Történelmi Szemle, 1962. V. évf. 2. sz. 149—171. Vö.: KLANICZAY TIBOR: Zrinyi Miklós. Bpest, 1954. 335—347.

² Cím a hátlapon: Relatio Emerici Erdődy de rebellione valachorum seu subditorum suorum, et de tentabata compositione. Országos Levéltár (O. L.) Kamarai lt. Lymbus. II. series 32. csomó. 16.—17. sz.-i iratok.

hanem annak feőleotte annalik nagyob satic factioioikért alkalmasint, relaxált az urbarium szerint való régi igazságábanis nékiek, kivél igen contentusok maradtak eőkis. Nagion megh köszönvén abbéli gratiáiat az vrnak, ugyan ott general vram előtt, s kezeket adván, hogy engedelmes jobbágy akarnának lenni ez után.

S mindenestül leis chendessedet volna az egész zurzavar, hanem szintén akkor érkezvén haza Bécbül bán vram, az előtők jároiok hozza mentek mindgiárt, az hol mit vegeztenek légien, eők tudgiak, elég ha mihént vissza tértek onnéd, azonnan feől lazasztottak vőobban az egész népséghez. S leg elsőbenis az tiztartoioikat, (lesvén, s keresvén halálra mindenüt) kergették ki az joszaghából, s az után hogy magát nem kaphatták, az hazanak rohantak, s azt dultak, s praedáltak feől tolvay modon. Avval nem elegettek megh, hanem rea menvén mas nemes emberek hazayra is, az kik abban az vrassagiban Erdeődý Imre vramtul joszagot birnak, s azokkalis hassomlokeppen chelekedték. S jól lehet az vr elsőben szolgálbiro, s azutan kaptalanbéli személléki altalis intette, s tilalmazta eőket az ollian hatalmaskodásoktul és vakmerőségektul, s rea emlékeztetvén varasdi general vram előtt való végezésesekre, péchéte, s keze irassa alat való levelévelis assurearálta uyobban annak az magha részéről való megh tartásáról eőket, de mind avval sem gondolván semmitis, mint ha az pogány ellenségen vették volna valami nagy diadalmát, mégh aiándekekkel mertek bán, és varasdi general uraimék eleiben menni, az büntetés, és fenítés helylet, melliet megh erdemlették volna, oltalmat, és patriociomot keresvén nálak magoknak.

Azmint hogy mindgiárt országh gyűlésítés hirdetet kedvekért bán vram, s ott akarta premoveálni dolgokat. De meltatlannak itélvén az országh hogy porok feől, feoldes vrok prejudiciumiával, kivaltkeppen articulariter vegezen valamit; zabraghy püspek vramat deputalta nemely vrakkal és feő emberekkel edgyüt, hogy placidis medýs le chendessiche köztek az dolgot. Terminust praesigalvan azért püspek vram nekik Zabraghban; az jobbagyok fel szedvén vévén az egész joszagiban magokat, egynehány százan fegyveres kézzel compareáltak, az vr penigh (mint hogy beteges állapotya miát szemelle szarent reá nem mehetet az terminusra) ket feő ember szolgaiat küldötte oda tellies instructioival, s az deputatusok informatioiaért, azon joszagiban való számtartoiátis az vrbariummal. Az porok (az kik anélkülis vrokak mentek vala inkább oda boszantani, hogy sem mint véle végezni) praetextust véven magoknak szemelle szerint való ott nem létebül, chak hallani sem akartak, semmitis hozza való engedelmességek feől, hanem nem volt inkább az a rut szitok, s gialázat, az kit rea nem hantak, s az magha képében oda küldéőt feő ember szolgálirais reaiok tamodván, ha hirtelen az baratok szentegyházában nem szaladtak volna, megh őlték volna eőket. Püspök vramis penigh (michoda consideratióbul eő tudgya) nem hogy érdemek szerint fedette, s fenítette volna megh eőket illien elszenvedhetetlen insolentiakrul, hanem asztalához ültette inkább az egykét, az ki feie az egész rebellionak, s magha fugitivus jobbágia fia, a hoz s hordostul voniatta ki a bort az többinek.

Reinfecta osztán, haza felé indulván részegen az pórok, s az szamtartoiokat utol érven az vtban, magát szegént nagy istentelenül adgyon verték, az urbariumot penigh az Száva vizeben vetették. És nóha felliult említet tolvaiságokat (hogy az teőbb embertelen, s vakmerü chintalanságokrul halgassuk) gyilkossággal toldottak megh itten; azon bizodalomoktul visseltetvén mind azzal, az kitul az előt két rácz rabbal mentek vőobban nagy bátran az principalissok, bán, es generál vramikék eleiben, s iól lehet nem vette el túlek bán vram az rabot, s generál vram sem akarta hiszem egy elsőben el venni, hanem mások melletk való teőrekedésére vette osztán végtére magához mind az kettőt. De látván ezek minden tilalom, s büntetés nélkül való szabadságokat s naprul napra nagyob szarvát emelvén azzal magoknak, az vrok szolgálbaibans kenkit magok felé sem bochattottak, seőt megh őlésselis feniegették ketteit, jövedelmével s hasznával más idegeneknek, seőt gonosz akaroinak kedveskedtek, maiorsághbéli vetésit az mezőn veszni hadták, s egy szoval valamit kárára, bosszuságára, s kissebségére ki gondolhattak, azt chelekedték.

S mivel ez előt medio tempore recurrálvan ezen igiében eő feőlseghehez Erdeődý Imre vram, ollian parancholatot hozot vala bán uramra, s az országhrais, hogy ha placidis medýs nem reducálhatnak azt az feől lazastot jobbágyságot engedelmességhe, erővelis rea kinszerichék. Szorgalmazta azon parancholatnak effectuatióiat, de bán vram akkor, az mint valaszt adó levelébül kiteczik, avval mentette magát, hogy az eő feőlseghe, s az országh fizetésen való népehez nem bizik, szomszedságha, attyafiságha, s baratságha léven az feől tamadot pórsággal, az magaiével penigh kőrösztýen vért ontani nem akar, s egyéb aránt sem esnék bechületire az porokra való hadakozásra,³ hanem az feőliül megh irt deputatusokkal, ex superabundanti uyob terminust prefigaltatot ismégh az alkuvársra. S azomban szintén akkor léven gyűlése varasd varmegyének, nem akarta annak alkalmatosságát el mulatni Erdeődý

³ Vö.: Zrínyi Miklós dec. 7-én kelt levele. O. L. Kancelláriai lt. Propos. et opin. 1653. № 97. Kiadva: Zrínyi Miklós Összes Művei. Bpest, 1958. II. 192—196.

Imre vram, hanem ha szintén nem abban a varmegyében vanis az a jországba, oly közönseghes igasságba és szabadságba ellen léven mind az által annakis, ezek az porok vakmerő probaia, mind szintén az egész országhnak; s azokis az szolgaj, az kiknek személieket halállal, házokat penigh tüzzel feniegették, azon varmegyének tagiai léven, eleibe adta ban vram resolutioiat, s kivánta az generálok brachiumiáert való instantiáiat eő feőlseghenél (hogy ha történet szerent az viobban praefigalt terminusson sem végezhetne semmitis vélek, az deputátusok testimoniumiával egyyüt küldhetne feől eő feőlseghének az varmegye azarant mellete irot levelétis). Kinek mint méltó, és közönseghessen szükséges dologhnak annuált ugyan az varmegye, de bán vram ollian praetextust formalván abbul magának, mintha vadoltatnék avval eő feőlseghenél, nem hogy facilitálta volna maga részérül az veg zést (!) hanem azt irta inkább sok exaggeratióval az püspeknek, hogy látvan mind Erdeődi Imre vram halaadatlan-ságat hozza, s mind az teőb Erdeődy vrak gyanosságát, ha segíthetneis nekik valamit ebben az dologhban, nem miveli, hanem in favorem rusticorum fogia inkább informálni eő feőlseghet, s megh iria, hogy rebelliseknek azokat nem tarthatni, az kik igasságok mellett tamadtak feől, s vrok kegyetlenséghe ellen oltalmazták magokat.⁴

Más feőlül penigh az porok principalissi Patatic Péterhez mentek, Bán vram alatt való kapitánhoz (az ki eleitül fogvást partiokat fogván, legh nagioib szimboraia volt velek) s ot tanachkozván előb, ugy győttek mindniáian megint Zabraghban az uionnan praefigalt terminusra. Az hol nem chak magha Erdeődy Imre vram, hanem az teőb Erdeődy vrakis comparealvan, hogy az alkuvas szerent chendessechék le inkább eőket mint sem maskeppen. Azon az könnyebséghe kívül, az mellet general vram előt engedet vala nekik az vrok, arrais rea birtak, minden ember chodaiára, hogy azoknak az kik hat napot tartoztak eckoraigh szolgálni egy hétben, négy napra szállította alláb robotáioikat, az kik penigh négy nappal tartoztak, azoknak ketteőre. S készis let volna mindgiárt az poroknak nagy része erre allani, s az engedelmességére térni, de azok az aiandekozo, s tanachkozo principalissok az többivel egyyüt, reáioik sivalkodván, uyobban fol lazaztottak eőket, s mezetelen kardokon esküttették arra mindniaioikat, hogy el nem szakadnak egymastul, s azt izentek az vraknak, hogy altalan foghva külömben vrok engedelmességére nem térnek, hanem ha mindniaioiknak szabadságót ad, az szolgallatul feől szabaditván eőket, s az egy dezmaiokkal, és valami hely adoiokkal lészen contentus.⁵ De nem akarták chak hallanys, az vrak illien számár kivánságót, méltalannak itelvén, hogy eők, az kik teőb sokkalis szaz esztendeienel, az miuta chak az Erdeődy familiatis robbotos jobbagyul szolgáltak mindenkor, most errővel szabadossokka tegyék magokat. Az után valogatni akartak az vrakban, mint az vad kertvéliben, hol Erdeődy Georgy vramot, hol iffiabik Erdeődy Miklos vramot kívánvan vrokant, s azokatis hol ugian chak evel az conditióval, hol penigh azt mondották, hogy azokkal inkább alkusznak mégh más képenis, mint sem Erdeődy Imre vrammal. Véghtere osztán mideőn cathogoricé megh izenték volna az vrak nekik, hogy (mivel ha annál sokkal kegyetleneib iga alatt lették volna, az mellet hirdetnek, illien nagy s ugys chak nem feőlötéb valo concessioikon megh kellenék nyugodniok, s el feleitkezniek minden niavallaiokrol) annál többre ha akarnáis magha az vrok, soha sem mennek; chak feől keltek mindgiárt, s elmentek.

Testimonialist vévén osztán mindenekrül Erdeődy Imre vram az deputatus vraktul, fel akart küldeni postan mindgiárt uiobban eő feőlseghéhez. De general vram interponalván magát, s avval mentvén bán vramat, hogy mások sinistra informatioiára, megh indult vala vgian az varmegye levelen, de latván az vtán, hogy ninch semmi ellene valo dologh benne, megh banta chelekedetif. S azért minek előtte eő feőlseghé eleiben menne az dologh, iavallotta, (t. i. a generális) hogy requiralliak megh eczer bán vramat az vrak, s reménli, hogy kész lészen mindent chelekedni érettek azarant, s talam eő feőlseghé busitassa nélkülis, kivánsághok szerint le chendessednek mindenek. Erdeődy Imre vram ezt arra magyarazta, hogy ideőt akarnak mulatatni vélek, hogy azomban bán vram preveniálvan eőket, informallia eő feőlseghet az mint eő tudgya. De Erdeődy Georgy vram, eőche szokássá szerent való gyanosságának teőbbet tulajdonitván az aránt, mint sem annak az mire eő magyarazta, szükségesnek itélte, hogy ex superabundanti megh proballiak már aztis az general vram tanáchat.

Az mint hogy Varasdra jövén mindgiárt akkor bán vram, hozza mentek mind ketten az vrak, s nagy bechülettal és szeretettel kérték, hogy félretéven minden diffidentiát, az eő

⁴ Vö.: SOMOGYI: i. m. 163, 169. Ismeretes Zrínyinek egy Petreic zágrábi püspökhöz címzett levele, melyben a következőket írja: „... quod Rustici isti non sunt Rebelles, nec enim rebellant contra Deum, nec Regem, nec Patriam, id est Regnum, nec contra proprium Dominum, dummodo illos teneat Comes in illa iustitia, quam unus quisque Christianus tenetur suis subditis administrare, ne sit Tyrannus in illos, ne excoriet ne deglubat, sed tondest.” V. KLAIC: Critice iz hrvatske prošlosti. Zagreb. 1928. 13. (A levél 1659-re való datálás nyilvánvalóan téves. 1654 körül keletkezhetett.) Klačić e publikációjára KLANICZAY TIBOR hívta fel figyelmemet.

⁵ A felkelő parasztek a földesuri szolgálatól lényegében mentes szabad katona-paraszti állapotot akarják kivívni.

atyafiságokat, es szolgatlattioakat vegye inkább elül, mint sem azok az alá valo rebbelis porok hamis, s képtelen praetentioiat, s praecedallion syncere az eő felséghe parancholattya mellet ellenek. Kíre reáis felelt mindgiart nékik ban vram, s minden jó akarattal aiánlván magat, aztis ígérte nékik, hogy ha ugian nem akarnának feiet haitani azok az arulok, az maga népetis mind réaiok viszi. Azomban chak be hozza az inas a leveleket, melliet ban vramnak irtak, s hogy uiobb gianosságúra okot ne adgyon az vramnak, publice kezdé olvasni előttek, s nem akarattya szerént valahogy hozza olvasta aztis az többihez, az hol azon kérnek, hogy az mint az előttis szollottak véle, vegye maga birtokában eőket.⁶ Kin igen megh pirulván egyebet sem mondot, hanem chak azt: nézze ugy mond keg(yel)metek az bestie lélek kurvafiaknak bolond kívánságot. Nem tezet ugyan Erdeődy Geörgy vramnak az a nagy hirtelen változássa abrazattyának; de assecuralvan uyobban eőket ugyan ot mindgiart s az után Chaktornianis Erdeődy Geörgy vramat, mind synceritassáruul, s mind kész voltáruul, megh nyugottak volt raita. S chak el almelkottak, midőn hamar az után azt iria nékik, hogy eő kész let volna mindent chelekedni, s intetteis az porokat az engedelmességúra, de vakmerőségúra vették az dolgot, s fél attul, hogy ha réaiok mégien püspek vram, Patatic Peter, és némelliek mások opinioia szerént, nagy veszedelmére ne következzék az országhnak. Hanem informalta már mindenképpen eő feőlségét, s onnéd fogh vární uőob parancholatot az aránt. Kétség nélkül annak az veszedelme színe alat elephantot chinált az légyből eő feőlséghe előt, s hihető, hogy talam még az generáltis rea beszellette, hogy avval idegenichék eő feőlségét az szükséges remediumiatul az dologhnak. Noha megh láczot nylván az után, hogy nagioob veszedelmére lészen az országhnak, ha igy hadgiák eőket, hogy sem mint ha le ültetik. Az mint Erdeődy Imre vram battyanak írot levelébül kiteczik, mellyben bőven megh iria aztis, mi karban fogot légien az után az dologh s mostis miben légien.

⁶ A felkelő jobbágyoknak valóban egyik központi követelése, hogy a bán vegye őket a „maga birtokába”, báni zsoldos seregébe. Ilyen tárgyalásokról többször esik szó. Vő.: Сомовы: i. m. 167.